

gii. Jest to pozycja podstawowa dla badaczy zajmujących się tym zagadnieniem. Zebrano w niej ogromny materiał z dotychczasowych badań, przedstawiono również wyniki prac najnowszych, podano bogatą literaturę. Książkę cechuje różnorodność i bogactwo materiału oraz fachowość w ujęciu zagadnienia i dbałość o aspekty metodologiczne. Jej lektura może być źródłem wielu inspiracji zarówno do prowadzenia badań, jak i praktyki psychoterapeutycznej.

Rafał P. Bartczuk

Katedra Psychologii Społecznej i Psychologii Religii KUL

Jerzy Brzeziński, Małgorzata Toeplitz-Winięwska (red.), *Etyczne dylematy psychologii*, Poznań: Wydawnictwo Fundacji Humaniora 2000, ss. 306.

Na całym świecie obserwuje się dzisiaj wyraźne zainteresowanie zagadnieniami dotyczącymi moralności i obyczajów w wykonywaniu czynności zawodowych przez psychologa. Przed współczesnymi psychologami pojawiają się coraz liczniejsze problemy i dylematy etyczno-moralne w trakcie podejmowania działalności naukowej, diagnostycznej, terapeutycznej, dydaktycznej oraz popularyzatorskiej. Stąd też pojawiła się nowa gałąź psychologii stosowanej, jaką jest etyka zawodowa psychologa. Psychologia bowiem jako dyscyplina naukowa należy do tego rodzaju aktywności ludzkiej, w której centrum zainteresowania i oddziaływania społeczności zawodowej stanowi konkretny człowiek. Wszelkie relacje interpersonalne zawiązujące się między psychologiem a klientem mają zawsze wymiar etyczny. Psycholog, podejmując rolę zawodową, ingeruje w różnej formie w sposób istnienia drugiego człowieka jako indywidualnej i niepowtarzalnej całości. Ta okoliczność decyduje o wielkim znaczeniu przestrzegania zasad etyki zawodowej w działalności psychologów i uzasadnia stawianie im wysokich wymagań etycznych. Polski kodeks etyczno-zawodowy psychologa już we wstępie zawiera zapis przypominający, że podstawową wartością dla psychologa jest niesienie pomocy innej osobie w rozwiązywaniu trudności związanych z rozwojem indywidualnych możliwości oraz ulepszania kontaktów międzyosobowych.

Pomimo różnych porządków moralnych istniejących we współczesnym świecie istnieje zespół podstawowych wartości humanistycznych, które są uwzględnione w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka ONZ. W tym też kontekście psycholog, podejmując czynności zawodowe, ma obowiązek poszanowania tych wartości, zwłaszcza

cza godności osoby ludzkiej, podmiotowości i autonomii oraz jego prawa do pełnego rozwoju.

Psycholog reprezentujący własną hierarchię wartości moralnych staje wobec drugiego człowieka, który również ma jakiś system wartości. Na tym tle może dojść do wielu nieporozumień natury etyczno-moralnej. Optymalnym podejściem w takiej sytuacji byłaby wzajemna troska polegająca na poszanowaniu godności osoby ludzkiej, a nie tylko dbanie o fachową stronę psychologicznych oddziaływań.

Warto podkreślić fakt, iż psychologa obowiązuje naczelna zasada etyczna podporządkowująca jego działania potrzebom klienta. Wymaga to jednak szczególnego kształtowania postaw etyczno-moralnych. Celem kształtowania postaw etyczno-moralnych w pracy zawodowej psychologa jest ustawiczne dążenie do podnoszenia poziomu współżycia w społeczeństwie w uznaniu zasad wolności, demokracji i humanizmu (cel ogólnospołeczny) oraz wyrabianie takiego stosunku do pracy zawodowej, aby realizowała ona w pełni zamierzone efekty społeczne (cel użyteczny). Te dwa cele są od siebie nieodłączne.

Ogromną pomocą w określaniu reguł postępowania etyczno-moralnego grupy zawodowej psychologów okazały się kodeksy etyki zawodowej. W ich skład wchodziły przedyskutowane wcześniej standardy, zasady lub przepisy regulujące praktyczne postępowanie w określonych sytuacjach, obowiązujących członków określonego zawodu.

Problemy i dylematy etyczne pracy psychologa już od dawna stały się przedmiotem refleksji wśród psychologów amerykańskich. Wyrazem tego było podjęcie prac nad stworzeniem kodeksu etycznego, który ukazał się w roku 1953, a po nim nowe, ulepszone i uaktualnione wersje. Troska psychologów dotycząca pomocy w rozwiązywaniu problemów i dylematów etycznych istnieje w dalszym ciągu. Przykładem tego jest obszerna praca D. N. Bersoffa pt. *Ethical Conflicts in Psychology*, wydana w 1995 i wznowiona w 1997 r. W pracy tej ukazane są główne problemy i dylematy etyczno-moralne występujące w codziennej pracy psychologów badaczy i psychologów praktyków.

W ostatnich latach również i w Polsce wzrasta zainteresowanie tą problematyką. Rezultatem tego jest powstanie z inicjatywy Polskiego Towarzystwa Psychologicznego Kodeksu etyczno-zawodowego psychologa z roku 1992, dotyczącego problemów etyczno-moralnych w teorii i praktyce psychologicznej. Pojawia się też coraz więcej publikacji takich badaczy jak np. J. Brzeziński, I. Heszen-Niejodek, W. Poznaniak, J. Przesmycka-Kamińska, Z. Ratajczak, M. Siwak-Kobayashi, S. Leder, J. Stanik, M. Stepulak, M. Straś-Romanowska, Z. Toeplitz, M. Toeplitz-Winiewska.

Organizowane są również sympozja i konferencje naukowe, które dotyczą zagadnień etyczno-moralnych w pracy psychologa.

Mimo iż niektórzy – wymienieni powyżej – psychologowie polscy podejmują zagadnienia etyczno-moralne, to nadal nie mamy zbyt wielu zwartych prac, które zajmowałyby się tą problematyką. Na uwagę zasługują jedynie takie prace, jak *Etyka*

zawodowa ludzi nauki pod red. J. Goćkowskiego i K. Pigionia (Wrocław 1991; Zakład Naukowy im. Ossolińskich), *Etyczne problemy działalności badawczej i praktycznej psychologów* pod red. J. Brzezińskiego i W. Poznaniaka (Poznań 1994, Wyd. Fundacji Humaniora), J. Brzezińskiego. *Metodologia badań naukowych* (Warszawa 1996, PWN), *Świadomość etyczna psychologów* pod red. Z. Ratajczak (Katowice 1997, Wyd. Uniwersytetu Śląskiego), *Norma psychologiczna. Perspektywy spojrzeń* pod red. Z. Uchnasta (Lublin 1998, TN KUL), *Psychologia. Podręcznik akademicki*, t. 1, 3, pod red. J. Strelaua (Gdańsk 2000, GWP).

W ubiegłym roku w czasie konferencji poświęconej kształceniu studentów psychologii w Jadwisinie powstała inicjatywa wydania nowego tomu zbierającego prace psychologów polskich, którzy spotykają się z zagadnieniami etyki zawodowej poprzez prowadzone zajęcia dydaktyczne, podejmowane programy badawcze czy też doświadczenia wynikające z własnej praktyki psychologicznej. Autorami pomysłu i redaktorami naukowymi nowego tomu zostali: dr Małgorzata Toeplitz-Winiewska, członek Komitetu Nauk Psychologicznych PAN, przewodnicząca Polskiego Towarzystwa Psychologicznego, adiunkt na Wydziale Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego oraz w Szkole Wyższej Psychologii Społecznej w Warszawie, a także prof. dr hab. Jerzy Brzeziński, członek korespondent PAN, członek Komitetu Badań Naukowych, członek Komitetu Nauk Psychologicznych PAN i Komitetu Ergonomii PAN, dyrektor Instytutu Psychologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, kierownik Zakładu Podstaw Badań Psychologicznych Instytutu Psychologii UAM, profesor zwyczajny w Szkole Wyższej Psychologii Społecznej w Warszawie.

Efektem tego przedsięwzięcia jest recenzowany przez mnie tom pt. *Etyczne dylematy psychologii*, wydany w Poznaniu w roku 2000 przez Wydawnictwo Fundacji Humaniora. Książka została wydana bardzo starannie od strony graficznej, w twardej okładce. Na okładce umieszczona została reprodukcja drzeworytu Alberta Dürera *Św. Antoni dręczony przez demony*.

Publikacja składa się z krótkiego wprowadzenia. Poszczególne rozdziały podzielone są na trzy części, na końcu podane są krótkie informacje o czternastu autorach.

Część pierwsza nosi tytuł *Psycholog w świecie norm*. Na początku Anna Brzezińska i Karolina Appelt przedstawiają aktualny dzisiaj problem *Tożsamości zawodowej psychologa*. Zdaniem autorek, tożsamość zawodowa psychologa, podobnie jak tożsamość rodzinna czy towarzyska, łączy w sobie elementy tożsamości osobistej i społecznej. Konsekwencją tego jest stwierdzenie, iż jest się takim psychologiem, jakim jest człowiek w wymiarze jednostkowym i społecznym. Oznacza to, że życie prywatne i zawodowe psychologa musi być spójne. Nie można zatem żyć w sposób, który zaprzeczałby temu, co wskazuje się innym ludziom, naszym klientom/pacjentom. Warto dodać, iż tożsamość zawodowa psychologa ma swoją specyfikę. Psycholog bowiem nie tylko uczestniczy w procesach społecznych, ale procesy te kształtuje, dokonując przy tym pogłębionej, naukowej refleksji. Autorki w interesujący sposób przedstawiają proces kształtowania się tożsamości zawodowej, a także jej odniesienie

do trzech stanów organizacji *Ja* według E. H. Eriksona. Ciekawą próbą jest również porównanie tożsamości zawodowej ze stadiami rozwoju moralnego człowieka.

Druga prezentacja w tej części autorstwa Joanny Staniszewskiej nosi tytuł *Kodeks zawodowy-konieczność czy absurd?*, a jej głównym problemem jest przytaczanie argumentów za i przeciw etyce zawodowej. Wielość argumentacji zwolenników i przeciwników etyki zawodowej oraz kodeksy etyczne psychologa stwarzają okazję do uświadomienia sobie nowych obszarów związanych z problemami etyczno-zawodowymi, istotnymi w pracy psychologa. Natomiast Wiesław Łukaszewski porusza sporną kwestię, która została sformułowana: *Złudzenia co do kodeksów etycznych*. Wymienia on cztery podstawowe funkcje kodeksów: informacyjną, ostrzegawczą, samospokojenia oraz moralnej dezorientacji. Końcowa teza jest bardzo ważna, ale równocześnie kontrowersyjna. Brzmi ona następująco: „*Kodeksy potrzebne są badaczom niekompetentnym i nieuczciwym do tego, aby znaleźć sposób pomniejszenia własnej odpowiedzialności*”.

W tej części znajduje się też ciekawy artykuł Mariana Z. Stepulaka pt. *Tajemnica zawodowa w działalności badawczej i praktycznej psychologów*. Istotnym jego elementem jest analiza samego pojęcia „tajemnica zawodowa” oraz kwestia jej obowiązywalności i ujawniania. Problem tajemnicy zawodowej przedstawiony jest także w kontekście teorii i praktyki psychologicznej.

Część pierwszą zamyka praca Wojciecha Poznaniaka pt. *Prywatność jako wartość w świetle obowiązujących aktów prawnych*. W propozycji tej pojawia się fundamentalny postulat mówiący o tym, iż psycholog powinien respektować nie tylko kodeks etyczno-zawodowy, ale nade wszystko przestrzegać aktów prawnych wyższego rzędu. Chodzi tutaj m.in. o Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej, kodeks postępowania karnego czy też kodeks karny i wykonawczy. Psycholog ciągle powinien być świadomy starej rzymskiej zasady, iż nieznanostwo prawa nie zwalnia od obowiązku jego przestrzegania.

Druga część pracy, nosząca tytuł *Psycholog w służbie publicznej*, rozpoczyna się prezentacją Heleny Sęk pt. *Promocja zdrowia: działanie na rzecz autonomii i odpowiedzialności czy narzucanie wzorów zachowań zdrowotnych*. Istotnym elementem refleksji autorki jest przedstawienie problemów i dylematów związanych z krzewieniem zdrowych stylów życia. Panująca kultura masowa i konsumpcyjna niszczy sprawdzone wzory świadomości prozdrowotnej. Poprzez swój silny wpływ niszczy ona jakość życia i kulturę zdrowotną całego społeczeństwa. W zakończeniu opracowania autorka opowiada się za pełnym rozwijaniem świadomości zdrowotnej oraz działaniem w kierunku uwzględniania autonomii i wolności wyboru w dziedzinie zdrowia.

Małgorzata Toeplitz-Winiewska pisze o *Etycznych problemach sądowej ekspertyzy psychologicznej*. Istotne cechy biegłego podkreślane przez autorkę to: kompetencja, bezstronność oraz umiejętność zachowania zasad tajemnicy zawodowej. W procesie diagnostycznym zaś za najważniejsze elementy uważa się określenie celu diagnozy

i jej zakresu, właściwy dobór metod oraz przekazanie informacji zwrotnych badaniem i sformułowanie ekspertyzy dla organu procesowego.

Odpowiedzialność społeczna psychologa – psycholog w środkach masowego przekazu – to tytuł rozważań Zuzanny Toeplitz, dotyczących aktualnej roli społecznej psychologa. Istotną sprawą jest tutaj reklama własnej działalności profesjonalnej, wywiadów i komentarzy na użytek mediów, stałych programów radiowych i telewizyjnych oraz stałych rubryk w periodykach. W tym obszarze zagadnień napotykamy wiele nadużyć od strony etyczno-moralnej i zawodowej.

Stanisław Mika opatrzył swoje opracowanie żartobliwym tytułem *Oj, ciężko, ciężko być psychologiem...* Autor uczynił przedmiotem dyskusji własne obiekcje etyczne wobec działalności badawczej psychologów, występowania w roli eksperta oraz ich pracy w reklamie i propagandzie. Zdaniem Miki, wątpliwą od strony etycznej cechą psychologów jest ich potrzeba władzy.

Część drugą pracy kończy artykuł Błażeja Smykowskiego *Psycholog wobec instytucjonalizacji działalności integracyjnej*. Autor wymienia cele i charakter działalności integracyjnej w kontekście m.in. solidarności społecznej, edukacji, a także samej sensowności integracji. Chociaż podstawowe tezy i wnioski opracowania nie odnoszą się wprost do etyki zawodowej psychologa, to wyznaczają nowe kierunki szeroko pojmowanej integracji, co w efekcie może wpływać na podnoszenie świadomości etycznej psychologów i na poziom ich zawodowej działalności.

Część trzecia publikacji nosi tytuł *Psycholog jako badacz, autor i nauczyciel*. Tę część otwiera oryginalne poznanie i oczekiwane przez psychologów praktyków opracowanie Anny Brzezińskiej *Dziecko w badaniach psychologicznych*. Na podstawie analizy poszczególnych przypadków pokazane są źródła problemów etycznych u badanych przez psychologów dzieci. Ciekawie przedstawiony jest model ukazujący związek między procesem diagnozowania a procesem udzielania pomocy dziecku, a także rola psychologa w kolejnych etapach postępowania diagnostyczno-pomocowego. Na uwagę zasługuje też przedstawienie sytuacji badania psychologicznego z udziałem dzieci oraz uwarunkowań jakości kontaktu dziecko–psycholog.

Jan Strelau opisuje *Dylematy etyczne dotyczące publikacji naukowych oraz testów psychologicznych*. Dylematy etyczne dotyczą obszaru związanego z przestrzeganiem praw autorskich oraz prawa do stosowania testów psychologicznych. Obecnie w Polsce spotykamy się bowiem nader często z nadużyciami etyczno-moralnymi w odniesieniu do takich dylematów.

Kolejna prezentacja pt. *Dostęp do testów psychologicznych i kompetencje zawodowe ich użytkowników* autorstwa Aleksandry Jaworowskiej jest niejako kontynuacją poprzedniego opracowania. Chodzi tutaj bowiem o szczególną ochronę testów, bowiem testy powszechnie znane przestają być użyteczne w praktyce i tracą swoją wartość diagnostyczną. Warto jednak, zdaniem autorki, wyróżnić następujące grupy testów: testy nie wymagające żadnych (lub wymagające niewielkich) kwalifikacji;

testy wymagające pewnych, lecz nie nazbyt specjalistycznych kwalifikacji; testy wymagające najwyższych kwalifikacji.

Zuzanna Toeplitz w swojej pracy pt. *Miejsce etyki w nauczaniu psychologii* stawia istotne pytania odnoszące się do nauczania etyki zawodowej w czasie studiów uniwersyteckich, kształcenia specjalistycznego, a także studiów podyplomowych z dziedziny psychologii. Wspólnym postulatem dla tych poziomów kształcenia jest wyrobienie u słuchaczy-psychologów wysokiej wrażliwości etycznej.

Elementem zamykającym całą publikację jest opracowanie Jerzego Brzezińskiego pt. *Zadania psychologa uniwersyteckiego – analiza kontekstu etycznego*. Autor – wybitny specjalista m.in. z dziedziny etyki badań naukowych – stawia podstawową tezę, iż „Efektem złej nauki jest zła etyka” (s. 290). Fundamentem dla tej tezy jest intersubiektywny oraz idealizacyjny charakter poznania naukowego. W kontekście rezultatu badawczego jako podstawy praktycznego działania Brzeziński formułuje trzy pytania: 1. Czy jestem kompetentny w zakresie zleconego mi zadania? 2. Czy moja wiedza będzie służyła człowiekowi, czy nie będzie wykorzystana przeciw niemu? 3. Czy podejmując się tego zadania nie uległem jakimś naciskom? Na zakończenie tej ostatniej prezentacji podjęty został problem psychologa jako nauczyciela i mistrza w kontekście jedności „badania i nauczania”. Chodzi o to, iż w sensie metodologicznym czymś podstawowym w psychologii jest dobra teoria. Stąd też nieporozumieniem jest praktyka proponowania quasi-teorii o charakterze czysto aplikacyjnym.

Niewątpliwym walorem całej pracy jest pokazanie szerokiego spektrum zagadnień związanych z dylematami etyczno-moralnymi w psychologii. Bogaty obszar refleksji odnosi się nie tylko do normy etycznej, ale także do działalności publicznej psychologa oraz jego roli jako badacza, autora i nauczyciela. Z pewnością nie jest to pełny obraz rzeczywistości, jednakże nie mogły się w tym tomie znaleźć wszystkie zagadnienia natury etyczno-moralnej. Sądzę, iż brakowało opracowań odnoszących się do dylematów psychologa natury aksjologicznej czy też wyznaniowo-religijnej. Jednakże dylematy te mogą stać się przedmiotem analiz kolejnych tomów.

Warto dodać, iż książka mimo bogactwa treści napisana jest jasnym językiem, a równocześnie spełnia podstawowe wymogi naukowe stawiane pracom psychologicznym. Bogactwo propozycji i ujęć odnosi się do obszaru teorii i koncepcji psychologicznych, ale także do działalności praktycznej psychologów. Niektóre z tych zagadnień podejmowane są pierwszy raz w polskiej etyce zawodowej psychologa. Książka ma charakter podręcznikowy; jako taka może służyć studentom-adeptom psychologii, a także psychologom badaczom i psychologom pracującym w różnych działach psychologii stosowanej. W trakcie czytania budzi się jednak potrzeba podjęcia opracowania dalszych tomów, które obejmowałyby kolejne zagadnienia typowe dla polskiej etyki zawodowej psychologa.

Ks. Marian Stepulak
Katedra Psychologii Ogólnej KUL